Tadeusz Jarawka
ICoPS5

Kontrola chemiczna korespondencji w Generalnym Gubernatorstwie (GG)

Cała korespondencja wysyłana z GG za granicę oraz przychodząca z zagranicy do GG była kontrolowana i cenzurowana w Urzędach Kontroli Poczty (Auslandsbriefprüfstelle, ABP), które podlegały bezpośrednio pod Naczelne Dowództwo Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht, OKW). Urzędy te znajdowały się w 15 miastach: Königsberg/Królewiec (a), Berlin (b), Köln/Kolonia (c), München/Monachium (d), Frankfurt (e), Hamburg (f), Wien/Wiedeń (g), Berlin (h), Kopenhagen/Kopenhaga (k), Lyon (l), Nancy (n), Oslo (o), Trondheim (t), Paris/Paryż (x), Bordeaux (y). W nawiasach podano wyróżniki widoczne na niektórych stemplach cenzury Wehrmachtu.
Urzędy ABP składały się z 11 oddziałów kontroli i cenzury poczty (Postgruppen).
Poniżej lista tych oddziałów [1, 2]:
1. Oddział - Przyjęcie przesyłek pocztowych (Gruppe Sortierung)
2. Oddział - Otwieranie listów (Gruppe Öffnung)
3. Oddział - Poczta prywatna (Gruppe Privatpost)
4. Oddział - Poczta handlowa (Gruppe Handelspost)
5. Oddział - Poczta polowa (Gruppe Feldpost)
6. Oddział - Poczta jeńców wojennych (Gruppe Kriegsgefangenen Post)
7. Oddział - Kontrola chemiczna (Gruppe Chemische Technische Abteilung, CTA)
8. Oddział - Centralna kartoteka (Gruppe Zentralregister)
9. Oddział - Ocena danych (Gruppe Auswertung)
10. Oddział - Ocena korespondencji jeńców wojennych (Gruppe Kriegsgefangenen-Briefauswertung)
11. Oddział - Zaklejanie listów (Gruppe Schließung)

Zakres czynności ww. oddziałów opisano w [1]. W niniejszym artykule chciałbym dokładniej wyjaśnić działalność 7. Oddziału Kontroli Chemicznej (CTA). Kontrola chemiczna miała za zadanie wykryć i odczytać tajne informacje, które nadawcy korespondencji próbowali „przemycić" do adresatów za pomocą niewidocznego po wyschnięciu tzw. „atramentu sympatycznego" (Geheimtinte). Odbiorca „przemycanej" w korespondencji informacji wiedział jakiego atramentu sympatycznego użył nadawca i jakiego „wywoływacza" miał użyć do odczytania przekazanej dla niego informacji. Tych informacji oczywiście nie mieli kontrolerzy w CTA. Musieli więc „krok po kroku" próbować różnych chemikaliów, zanim mogli stwierdzić, czy w korespondencji znajdowały się ukryte wiadomości. Atramenty sympatyczne były znane i stosowane już prawie 2000 lat temu, a informacje o nich są ogólnie dostępne w fachowej literaturze oraz m.in. np. w Internecie [4, 5], dlatego nie będę ich tutaj powtarzał.

Metody CTA wykrywania i odczytywania informacji zapisanych atramentem sympatycznym **były tajne**, a zwłaszcza stosowane chemikalia i sprzęt techniczny [6]. Niewidoczne napisy można było wywabić poprzez podgrzewanie, użycie światła ultrafioletowego (UV), stosowanie odpowiednich środków chemicznych (wywoływaczy chemicznych) i różnej aparatury technicznej, np. aparatów rentgenowskich. Zgodnie z przepisami OKW, wykonana kontrola chemiczna (po rozszyfrowaniu i cenzurze utajnionego tekstu) nie powinna pozostawiać żadnych śladów, tzn. widoczne „różnobarwne pasy" powinny zostać usunięte za pomocą odpowiednich chemikaliów. Zalecenie OKW o usuwaniu śladów badań chemicznych było w praktyce zupełnie nierealne, ze względu na masową ilość korespondencji, czasochłonność prób i cenzury i deficyt wyszkolonego peronelu. Np. Urząd Kontroli Poczty w Kolonii dostawał do cenzury ok. 100.000 listów i kartek dziennie. Urzędy pocztowe otrzymywały wiele skarg i zażaleń od osób cywilnych, a zwłaszcza filatelistów, że Poczta niszczy ich walory filatelistyczne poprzez paskudne różnobarwne pasy widoczne na kopertach i kartkach. Ale właśnie dzięki tej niedokładnej pracy laborantów chemicznych, zachowały się walory filatelistyczne, które są dowodami przeprowadzania kontroli i badań chemicznych.

Oddziały kontroli chemicznej otrzymywały od firm produkcyjnych gotowe chemikalia w specjalnych pojemnikach. **Skład chemiczny tych chemikaliów był tajny**. Dopiero jesienią 1944 r., ze względu na coraz większe trudności transportowe, ABP zaczęły samodzielnie produkować chemikalia. W tym celu firmy produkcyjne dostarczyły do ABP koncentraty w postaci płynnej lub proszkowej oraz przepisy do produkcji chemicznych roztworów; skład tych chemikaliów był utajniony. Chemikalia oznaczone literami < **A**, **F1**, **F2** > są dzisiaj znane.

Skład chemikaliów oznaczonych literami B, C, D, E, G, N i O jest natomiast do dzisiaj nieznany. Zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, stosowano następujące roztwory chemiczne [6]: Roztwór **A** (*chlorek potasu w roztworze chlorku wapnia*)*, B*, C, D, E, **F 1** (*żelazocyjanek potasu*)*, **F 2** (*chlorek żelazowy w stężonym kwasie octowym*)*, G, N i O**.

* Możliwa była produkcja własna przez CTA.

** Tajna substancja **O** była rozpuszczona w 4 częściach 80% alkoholu izopropylowego i 1 części wody destylowanej.

Przed właściwą kontrolą chemiczną korespondencji należało sprawdzić skuteczność tej substancji na próbce papieru zapisanego „atramentem sympatycznym", tj. 0,5% kwasem cytrynowym. W przypadku niewłaściwego zastosowania tej substancji pojawiały się po badaniach (na awersach i rewersach korespondencji) pasy w barwie zbliżonej do niebieskiej. Inne chemikalia pozostawiały pasy o innych barwach.

Najczęstszą metodą badania chemicznego było użycie roztworów oznaczonych literami **A** i **B**. Roztwór A nakładano na badany list lub kartkę za pomocą pędzla. Na papierze pojawiał się pas o barwie jasnobrązowej. Stopniowo narastający brązowy kolor można było usunąć, przez zamalowanie go roztworem B. Badanie uzupełniano przez pociągnięcia pędzla stosując roztwory F 1 i F 2. W niektórych ABP, oprócz tej czysto ręcznej procedury, używano również specjalnej (tajnej) aparatury do wykrywania atramentu sympatycznego. Szczegółowe informacje dotyczące tej aparatury nie są do dzisiaj znane. Wydajność i dokładność pracowników CTA pracujących na tych urządzeniach była przez kierowników oddziałów na bieżąco kontrolowana.

Pracownikom CTA „podstawiano" do badań i kontroli specjalnie preparowane listy. Niepoprawne badania były karane przez nałożenie grzywny lub przez zwolnienie z pracy, za wielokrotne naruszenia przepisów. Dodatkowym zadaniem CTA było również zaczernienie w korespondencji tekstu niezgodnego z interesami władz Rzeszy. W prostych przypadkach niepożądany tekst zaczerniano matowym czarnym lakierem caponowym. Najbardziej radykalną metodą usunięcia niepożądanego tekstu, było jego wycięcie. Walory z wyciętym tekstem spotyka się tylko w listach i są one dużo rzadsze, niż te z zaczernionym tekstem.

Korespondencja zagraniczna na zakonspirowane adresy organizacji pomocy, była przez OKW tolerowana w celu zbierania informacji o tych organizacjach przez Służby Wywiadowcze. Korespondencja ta była wielokrotnie cenzurowana, chemicznie badana i rejestrowana w centralnej kartotece (V-Kartei) w 8. Oddziale OKW. Podczas gdy zawartość listu była prawie zawsze sprawdzana pod kątem tajnych atramentów, było to stosunkowo rzadkie w przypadku kopert (il. 3). Zagraniczne pocztówki zawsze były sprawdzane i ocenzurowane po obu stronach. Na il. 1 pokazano awers i rewers ekspresowej kartki pocztowej Fi. nr Cp 8II, opłaconej zgodnie z obowiązującą w GG taryfą pocztową, wysłanej 21.02.1944 z Warszawy na zakonspirowany adres organizacji pomocowej w Szwecji. Jest to tzw. kartka „z prośbą o pomoc" („wołanie o pomoc" [1]). Na awersie widać stempel cenzury OKW w Berlinie (A_b) oraz ślady po badaniach chemicznych. Badanie chemiczne awersu i rewersu przeprowadzono trzy razy, stosując 3 różne chemikalia, co pokazują pasy o różnych barwach (barwy zbliżone do niebieskiej, brązowej i białej). Na rewersie cenzor najwyraźniej znalazł informację w tekście, której nie mógł dalej przepuścić. Pokrył tę linijkę matowym czarnym lakierem caponowym.

il. 1 - awers i rewers badanej chemicznie kartki wysłanej z Warszawy do Szwecji

Poniżej pokazano jeszcze na il. 2 kopertę listu wysłanego 11.12.1942 ze Stryja do Belgii, ze śladami kontroli chemicznej i ocenzurowanego przez OKW w Kolonii [7]. Na il. 3 i 4 pokazano

kompletny list wysłany 6.6.1944 z Warszawy do miejscowości Hagalund w Szwecji (do organizacji pomocowej) z podziękowaniem za materialną pomoc i prośbą o dalsze wsparcie. Koperta listu nie ma śladów kontroli chemicznej, lub ślady te zostały usunięte. Natomiast na awersie i rewersie pisma widać wyraźne pasy po kontroli chemicznej o barwie jasnoniebieskiej; list ocenzurowany był przez OKW w Berlinie. Szczegóły dotyczące cenzury oraz używanych stempli cenzury OKW zestawiono w publikacjach [1, 2 i 3].

il. 2 - awers i rewers koperty listu wysłanego ze Stryja do Belgii (ze śladami kontroli chemicznej)

il. 3 - awers i rewers koperty listu wysłanego z Warszawy do Szwecji (bez śladów kontroli chemicznej)

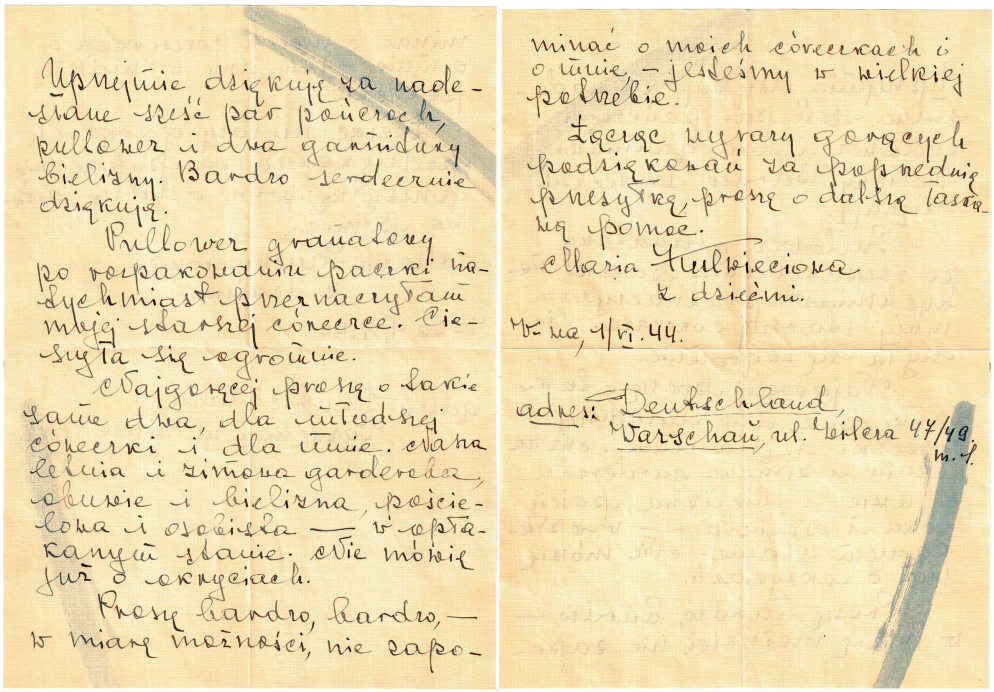

Uprzejmie dziękuję za nadesłane sześć par pończoch, pullover i dwa garnitury bielizny. Bardzo serdecznie dziękuję.

Pullover granatowy po rozpakowaniu paczki natychmiast przekazałam mojej starszej córeczce. Cieszyła się ogromnie.

Gorąco proszę o takie same dwa, dla młodszej córeczki i dla mnie. Letnia i zimowa garderoba, obuwie i bielizna, pościelowa i osobista — w opłakanym stanie. Nie mówię już o okryciach.

Proszę bardzo, bardzo, — w miarę możności, nie zapominać o moich córeczkach i o mnie, — jesteśmy w wielkiej potrzebie.

Łącząc wyrazy gorących podziękowań za ostatnią przesyłkę, proszę o dalszą łaskawą pomoc.

Maria Hulkiewiczowa
z dziećmi.

Warszawa, 4/VI.44.

adres: Deutschland,
Warschau, ul. Wilcza 47/49 m. 1.

il. 4 - awers i rewers pisma z koperty listu pokazanej na il. 3 (ze śladami kontroli chemicznej)

Publikacje:

[1] Jarawka T., Pelczar P., Szwedzka pomoc dla ludności polskiej w Generalnym Gubernatorstwie (GG) podczas II wojny światowej (II wś) w dokumentacji filatelistyczno-historycznej, Przegląd Filatelistyczny nr 10/2019, s. 418-426
[2] Riemer K. H., DIE ÜBERWACHUNG DES AUSLANDSBRIEFVERKEHRS WÄHREND DES II. WELTKRIEGES DURCH DEUTSCHE DIENSTSTELLEN, POSTSTEMPELGILDE e.V. Handbuch und Katalog, Band Nr. 88, 2. unveränderter Nachdruck 2004, s. 6-7 i 55
[3] Landsmann Horst, Die Zensur von Zivilpost in Deutschland im 2. Weltkrieg, 2. vollständig überarbeitete Auflage, September 2019, Herstellung und Verlag: BoD - Books on Demand, Norderstedt, s. 1-4
[4] atrament sympatyczny (online), <https://pl.wikipedia.org/wiki/Atrament_sympatyczny>, (dostęp 13.12.2020)
[5] atramenty tajne lub farby współczulne (online), <https://de.wikipedia.org/wiki/Geheimtinte>, (dostęp 13.12.2020)
[6] Reimann Claus, Die Überwachung des Nachrichtenverkehrs durch deutsche Dienststellen während des 2. Weltkrieges, Arbeitsgemeinschaft Zensur, Anlage 3 zum AGZ-Rundbrief 97/2000, str. 436-439
[7] Arbeitsgemeinschaft Generalgouvernement 1939-45. e.V., 82. Rundbrief / September 2020, str. 15-16